

Evgenia Kotanidi (Tbilisi)

Το Φαινόμενο της Τρέλας στην Ελληνική και Ρωσική Πεζογραφία του 19^{ου} Αιώνα

Η τρέλα είναι μια έννοια με χαρακτηριστική νοηματική αοριστία λόγω της ευμεταβλητότητας που εμφανίζει στην εξέλιξη και πορεία των ιδεών και στις αντίστοιχες μεταβολές της κοινωνίας. Εμπεριέχει μορφές συμπεριφοράς ανθρώπων που γίνονται αντικείμενο διαπόμπευσης, καταδίκης, αφορισμών και μορφές συμπεριφοράς ανθρώπων που κάποτε πνίγονται στα σκοτάδια της νύχτας τους. Εμπεριέχει την άκρατη και αχαλίνωτη ελευθερία του συνειδητού και μη συνειδητού παραλογοισμού, αλλά και την αόριστη δημιουργική έκρηξη. Συσσωρεύει συμπεριφορές με στοιχεία ακατανόητα και απαράδεκτα, που θα γίνουν όμως αργότερα αποδεκτά ως φυσιολογικά. Η τρέλα του αχαλίνωτου πόθου του μαρκήσιου ντε Σαντ, η τρέλα της δημιουργίας του Φ. Νίτσε και της άναρθρης κραυγής του Α. Αρτώ στην πορεία του χρόνου θα αντιμετωπιστούν με λιγότερη δόση απόρριψης και καταδίκης. Το ίδιο και η τρέλα του Βαν Γκογκ, που σφιχταγκαλιάζεται με την έμπνευση και δημιουργία σε ένα σκηνικό βίαις και θανάτου, μελαγχολίας και αυτοκαταστροφής. Και στην ελληνική λογοτεχνία, η τρέλα του Γιώργου Βιζυηνού, του Μιχαήλ Μητσάκη και του σχεδόν άγνωστου Γιώργη Ζάρκου, σημαίνει κατάλυση της δημιουργίας και απόλυτη σιωπή, γιατί το έργο δεν ξεχωρίζει πια από τον ποιητή και η τρέλα είναι η τρέλα της σιωπής, η κατάρρευση της σκέψης του και της δημιουργίας. Κι ακόμη χειρότερα, η τρέλα θα προκύψει ως ένα σκηνικό παραιτήσης και θανάτου. Είναι η “τρέλα της δημιουργίας” που είναι υπέρβαση του μέσου όρου συμπεριφοράς και που οριακά συγγενεύει με την αδυναμία του τρελού να ενταχτεί στη λογική του αποδεκτού

κοινωνικά συστήματος αξιών, σκέψεων και ιδεών.¹ Και είναι αυτή μια τρέλα που δεν τρομάζει, όπως δεν τρομάζει και η τρέλα του ερωτευμένου ή του φανατικού, εφόσον πρόκειται για οικείες συμπεριφορές που θεωρούνται κοινωνικά αποδεκτές.

Η τρέλα ή καλύτερα ο τρελός ως θεματικό μοτίβο αποτελεί μια χαρακτηριστική επιλογή και προνομιακό πεδίο προβολών στο χώρο της λογοτεχνίας και εμφανίζεται αρκετά νωρίς στην παγκόσμια λογοτεχνία. Στα κείμενα της αρχαίας ελληνικής Γραμματείας η πιο χαρακτηριστική περίπτωση είναι του ομηρικού ήρωα Αίαντα και στην ομώνυμη τραγωδία του Σοφοκλή, εκεί όπου αποτυπώνεται εμφαντικά η τρέλα ως το απόλυτο κενό του μυαλού. Στη Δυτική Ευρώπη ο πιο διάσημος τρελός είναι η χαρακτηριστική φιγούρα του “Ορλάντο μαινόμενου” του Λ. Αριόστο, που πεθαίνει τρελός από έρωτα. Στην νεοελληνική λογοτεχνία η τρέλα ως λογοτεχνικό μοτίβο εμφανίζεται ιδιαίτερα στα τέλη του 19^{ου} αιώνα με τα έργα του Γ. Βιζυηνού και του Μ. Μητσάκη, και συνεχίζεται και αργότερα.

Στα κείμενα νεοελληνικής λογοτεχνίας παραλαύνουν ωραίοι, αλλά και επικίνδυνοι τρελοί, στιγματισμένοι και “αποκλεισμένοι” ή πιο απλά “περιθωριοποιημένοι” τρελοί. Πάντως και στην πιο παράξενη μορφή ή εκδοχή του ο “τρελός” διατηρεί κάποια ψήγματα γοητείας και συμπάθειας ανάμικτα με περιέργεια. Συνήθως στο περιβάλλον του ήρωα υποκρύπτεται κάποιο τρομερό μυστικό ή κάποια μυστική και άγνωστη αιτία που τον οδήγησε στην αποκλίνουσα συμπεριφορά. Στο πολύ ενδιαφέρον αφήγημα του Γ. Ξενοπούλου *Ο τρελός με τους κόκκινους κρίνους*, όπου η τρέλα του νεαρού ήρωα αναπαρίσταται με έναν εξόχως γλαφυρό τρόπο (οριακή μορφή παρανοϊκής συμπεριφοράς με στοιχεία μανίας σε καταθλιπτικό φόντο), το μυστικό που εξηγεί την τρέλα είναι η απώλεια του αγαπημένου προσώπου, εξ αιτίας της δικής του ερωτικής απιστίας. Στο διήγημα του Γ. Ζάρκου, *Ο υιός της Σελήνης*, ο ήρωας εξηγεί σε πρώτο πρόσωπο την αιτία της τρέλας του, “... Έχασα την κοπέλα μου και μαζί της όλον τον κόσμο...” και παρακάτω αναφέρεται η ερμηνεία, “... Όπως φαίνεται από τα λόγια του, αιτία της τρέλας του είναι και το οικονομικό και το γενετησιακό, που σχεδόν κι αυτό πάντα ανάγεται στο οικονομικό. Αγάπαγε μια κοπέλα και δεν μπόραγε να την πάρει γιατί οι δουλειές του πήγαιναν άσκημα...”² Το ίδιο περίπου συμβαίνει και στο εξαιρετικό διήγημα του Γ. Βιζυηνού *Αι συνέπειαι της παλιάς ιστορίας*, όπου πρωταγωνιστεί μια νεαρή κοπέλα που φτάνει στην τρέλα λόγω ερωτικής απογοήτευσης.

¹ Φουκώ Μ., *Η ιστορία της τρέλας*, Ηριδανός, Αθήνα 1982, 210.

² Ζάρκος Γ., *Ο υιός της Σελήνης*, στο *Ιστορίες Τρέλας*, 86-87.

Διαμορφώνεται έτσι ένας λογοτεχνικός τύπος τρελού, όπου η εμφανής αιτιολογία της τρέλας είναι μια πολύ σχηματοποιημένη και απλουστευμένη άποψη πολύ κοντά στη λαϊκή και παραδοσιακή ερμηνεία τέτοιων περιπτώσεων, αλλά και πολύ κοντά στις κλασικές θεωρήσεις της επίσημης Ψυχιατρικής, κυρίως για καταστάσεις κατάθλιψης και πένθους. Η απώλεια δηλαδή ενός αγαπημένου προσώπου, η μη ανταπόκριση σε μια παθιασμένη αγάπη, η εγκατάλειψη, η προδοσία, θεωρούνται κλασικές αιτίες που προκαλούν απελπισία, μελαγχολία, κατάθλιψη. Σε όλες τις περιπτώσεις αυτές οι ήρωες εκδηλώνουν την τρέλα τους ή αλλιώς την αδυναμία τους να κατανοήσουν και να αποδεχθούν την πραγματικότητα και να λειτουργήσουν με συνέπεια μέσα στο κοινωνικό τους περιβάλλον μετά από ένα γεγονός που σηματοδοτεί την απόρριψη, την απώλεια ή στέρηση αγαπημένου τους προσώπου.

Συγκροτείται λοιπόν ένα τοπίο στο οποίο κυριαρχούν δυο θέματα προκλητικά τα οποία η γραφή τα επεξεργάζεται ποικιλότροπα. Είναι η μοναδικότητα του έρωτα και η εμπειρία του θανάτου. Δυο άξονες πάνω στις οποίους ακροβατεί η λογοτεχνική γραφή και βρίσκει πρόσφορο έδαφος να πλάσει και να αναπλάσει την εξωτερική πραγματικότητα και να τη διαμορφώσει κατάλληλα. Ο έρωτας, αρχέγονη δύναμη της φύσης και γενεσιουργός αιτία της χαράς και της λύπης και ο θάνατος αντικειμενικός ή θάνατος συμβολικός είναι οι δύο βασικοί άξονες στους οποίους στηρίζεται η ύπαρξη των ηρώων και πάνω στους οποίους στήνεται το υφάδι των περισσότερων αφηγήσεων. Τα κείμενα περί τρέλας μετατρέπονται σε μελέτες θανάτου και ζωής, σε μελέτες απουσίας, αλλά και μελέτες ερωτικών σχέσεων και ερωτικής προδοσίας.

Είναι ενδιαφέρον ότι στη ρωσική λογοτεχνία όπως και στη νεοελληνική η τρέλα ως λογοτεχνικό μοτίβο εμφανίζεται ιδιαίτερα στο 19^ο αιώνα.

Αυτή η περίοδος τραβάει την προσοχή λόγω του μεταβατικού χαρακτήρα αυτής της φάσης εξελίξεως της ρωσικής λογοτεχνίας που έχει να κάνει με τη μεταβολή λογοτεχνικών κινημάτων και, αντίστοιχα, με το γκρέμισμα των παλιών συστημάτων και την αναζήτηση καινούριων. Στην εξεταζόμενη περίοδο συγκροτούνται διαφορετικές αντιμετώπισεις κατανόησης τρέλας: λογοτεχνική, γιατρική-επιστημονική, καθημερινής ζωής. Ενδιαφέρον έχει η ανάλυση ιδιομορφίας ερμηνείας του θέματος τρέλας στα εξής έργα: *Σωσίας ή Τα βράδια μου στη Μικρά Ρωσία* του Α. Πογκορέλσκι, *Η ευδαιμονία της τρέλας* του Ν. Πολεβοϊ, *Ρωσικές νύχτες* του Β. Οντοέβσκι, *Ημερολόγιο ενός τρελού* του Ν. Γκόγκολ και *Σωσίας* του Φ. Ντοστογιέφσκι. Η επιλογή αυτών των έργων έγινε λόγω της υποδειγματικότητας τους για τη συγκεκριμένη περίοδο και παρουσιάζουν τις

αντικρούσεις στη διαδικασία του μεγάλου διαλόγου περί της τρέλας που εμφανίστηκε στη ρωσική λογοτεχνία του 19^{ου} αιώνα.

Η γένεση ρομαντισμού με τη χαρακτηριστική γι' αυτόν λατρεία αντιροθολογικότητας και αυξανόμενο ενδιαφέρον στο πρόβλημα παραφροσύνης στάθηκε αντίδραση στα αποτελέσματα Γαλλικής Επανάστασης (1789-1794). Στην επικαιρότητα του προβλήματος τρέλας συνέβαλαν και οι ιδιαιτερότητες της ρωσικής κοινωνικής ζωής. Για τη λογοτεχνία του ρομαντισμού το θέμα της τρέλας έγινε ένα από τα βασικά. Αυτό εξηγείται μάλλον με το ότι στη ρομαντική αντίληψη υπάρξεως η παραφροσύνη κρατάει σημαντική θέση με την ιδιομορφία πρόσληψης κόσμου, ανθρώπου, αληθινής γνώσης από τους ρομαντικούς.

Στην νουβέλλα του Α. Πογκορέλοκι *Σωσίας ή Τα βράδια μου στη Μικρά Ρωσία* (1828) επιφάνισε φανερά η μετάβαση της λογοτεχνικής εποχής: γράφτηκε στην περίοδο γένεσης ρομαντισμού στη ρωσική λογοτεχνία και έδειξε τη μετακίνηση του συγγραφέα από συναισθηματικότητα στο καινούριο σύστημα κοσμοθεωρίας. Στο έργο παρουσιάζεται η τρέλα όχι μόνο ως ψυχική αρρώστια, αλλά ως έλληψη νόρμας στην εξέλιξη κόσμου και ζωής ανθρώπου. Στο *Σωσίας* η τρέλα παρουσιάζεται ως μια από τις μορφές κατανόησης και εξήγησης κόσμου, αντανακλώντας ταυτόχρονα επιστημολογική κατάσταση φιλοσοφικής αβεβαιότητας του συγγραφέα και την επιδίωξή του να κατανοήσει την κατάσταση και να νικήσει την εσωτερική κρίση μέσω αναπαράστασης διχασμού της συνειδησής του.

Στη νουβέλλα του Ν. Πολεβοϊ *Η ευδαιμονία της τρέλας* (1833) η τρέλα ερμηνεύεται στα πλαίσια ρομαντικής αντίληψης αυτού του προβλήματος, πράγμα που αποδειχνει και ο τίτλος του έργου. Ο πρωταγωνιστής, ο τρελός Αντίοχος ταυτόχρονα μένει στο ρεαλιστικό κοινό κόσμο αλλά και στο ιδεώδες. Ο συγγραφέας προσπαθεί να απεδώσει την τρέλα του Αντίοχου ως ψυχική αρρώστια. Μετά το θάνατο της αγαπημένης του ο ήρωας όντως πέφτει στην αρωστημένη κατάσταση. Οι γιατροί που άκουσαν την ιστορία του έβγαλαν ετυμολογία "ιδιού είδους παραφροσύνη" και τον έβαλαν στο τρελοκομείο όπου και πέθανε πολύ σύντομα.

Το φιλοσοφικό μυθιστόρημα του Β. Οντοέβσκι *Ρωσικές νύχτες* (1844) αποτελείται από τα έργα που γράφτηκαν στα 30 για το βιβλίο *Τρελοκομείο* που έπρεπε να γίνει το *μνημείο των μεγαλοφυών τρελών*. Αλλά τελικά όλα τα διηγήματα του *Τρελοκομείου* μπήκαν στις *Ρωσικές νύχτες* όπου το θέμα της τρέλας, που ο συγγραφέας την έβαλε στα συμφραζόμενα των σημαντικότερων φιλοσοφικών προβλημάτων, βρήκε την καινούρια απήχηση. Οι ήρωες του μυθιστορήματος γνωρίζονται με τα ημερολόγια των φίλων τους, οι οποίοι ψάχνοντας την αλήθεια απευθύνθηκαν στις ζωές "των μεγάλων ή ... τρελών" ανδρών "για να βρουν μέσω αυτών των ανθρώπων

τη λύση των προβλημάτων που μέχρι τώρα κριβόνταν από τους ανθρώπους με λογική.” Ο Οντοέβσκι αναρωτιέται “άραγε η κατάσταση ενός τρελού δε μοιάζει με κατάσταση ενός ποιητή, ενός μεγαλοφυή-εφευρετή;” Ο συγγραφέας θεωρεί ότι “δεν υπάρχει ούτε ένας μεγάλος άνθρωπος, ο οποίος την ώρα της γένεσης μέσα του της καινούριας εφεύρεσης δεν φαινόταν τρελός.”³ Η τρέλα, κατά τη γνώμη του Οντοέβσκι, είναι το κίνητρο στην εξέλιξη του ανθρώπου.

Στις *Ρωσικές νύχτες* συγκετρώθηκαν διαφορετικοί είδη τρέλας και πρωτ’ά’ όλα καλλιτεχνική, την οποία συναντάμε στα διηγήματα *Τελευταίο κουαρτέτο του Μπετόβεν*, *Opere del Cavaliere Gianbattista Piranesi*, *Αυτοσχεδιαστής*, *Σεμπλασιαν Μπαχ*. Το πρόβλημα της κοινωνικής τρέλας εξετάσσεται στο διήγημα *Πόλη χωρίς όνομα*. Στο κέντρο της νουβέλλας *Τελευταία αυτοκτόνιση* είναι το κοινωνικό σύστημα με παράλογες ιδέες.

Οι *Ρωσικές νύχτες* του Β. Οντοέβσκι είναι η ιδιότυπη εγκυκλοπαίδεια τρέλας, στην οποία ο συγγραφέας όχι μονό έβαλε στο σύστημα τις αντηλήψεις των προγενεστερών του περί το πρόβλημα της τρέλας, αλλά έκανε σημαντικές τροποποιήσεις στην παραδοσιακή ρομαντική ερμηνεία θέματος τρέλας.

Η νουβέλλα του Ν. Γκόγκολ *Ημερολόγιο ενός τρελού* (1834) παρουσιάζει τον καινούριο στάδιο στην επεξεργασία φαινόμενου τρέλας στη ρωσική λογοτεχνία. Ο συγγραφέας υπογραμμίζει την κοινωνική αιτιολογία παραφροσύνης του ήρωά του. Ο Γκόγκολ δίνει την κοινωνική τρέλα στην οποία φταίει το ανώμαλο κοινωνικό σύστημα μέσα στο οποίο ένας άνθρωπος πολύ εύκολα γίνεται “μηδέν”,⁴ ενώ το επίπεδο αξίας της ανθρωπίνης προσωπικότητας βαθμολογείται με τη θέση κύρους (υπόσταση) στην κοινωνική ιεραρχία. Ο πρωταγωνιστής, τιτλούχος σύμβουλος Πόπρισιν τρελαίνεται όταν παθαίνει φιάσκο στην αγάπη και απευχαίνεται στην καριέρα. Η παραφροσύνη του Πόπρισιν είναι το πέρασμα από το ρεαλιστικό κόσμο στο φανταστικό, από αντικειμενικό στο υποκειμενικό.

Η νουβέλλα του Φ. Ντοστογιέφσκι *Σωσίας* (1846) είναι γενετικά δεμμένη με το *Ημερολόγιο ενός τρελού* του Ν. Γκόγκολ. Ο πρωταγωνιστής του *Σωσία* ο τιτλούχος σύμβουλος Ιάκωφ Γκολιανκιν τρελαίνεται όπως και ο Πόπρισιν λόγω “φιλότιμου.”⁵ Ο Ντοστογιέφσκι με άκρα ακρίβεια από την γιατρική άποψη απεικόνισε το βαθμιαίο δυνάμωμα της παραφροσύνης του ήρωα. Ταυτόχρονα, ο συγγραφέας αιτιολογεί κοινωνικά τη τρέλα του

³ Одоевский В. Ф., *Русские ночи*, В. Ф. Одоевский, Ленинград 1975, 26.

⁴ Гоголь Н. В., *Записки сумасшедшего*, Собр. соч.: в 7 т., т. 3, Москва 1984, 157.

⁵ Достоевский Ф. М., *Петербургская летопись*, Полн. собр. соч.: в 30 т., т. 18, Ленинград 1984, 31.

Γκολιάντκιν δίχνοντας πως στη διαταραχή του ψυχιζμού του φταίει το κοινωνικό σύστημα, μέσα στο οποίο η ανθρώπινη προσωπικότητα χάνει την αξία της και οδηγείται στη γενική στέρηση ατομικότητας.

Το έργο παρουσιάζει το ενδιαφέρον του συγγραφέα προς την επιστημονική ψυχιατρική. Και αυτό δεν είναι τυχαίο: ο Ντοστογιέφσκι μελετούσε τη ειδική γιατρική λογιτεχνία περί των παθήματων νου, νευρικών συστημάτων και ψυχής.

Η ιστορικο-πολιτιστική κατάσταση της Ρωσίας του 19^{ου} αιώνα έκανε πιο επίκαιρο το πρόβλημα τρέλας, κάνοντάς το αντικείμενο όχι μόνο ιδικής ψυχιατρικής αλλά και καλλιτεχνικής έρευνας, πράγμα που βρήκε απεικόνιση σε πολλά λογοτεχνικά έργα αφιερωμένα στην τρέλα όπως στο ιδικό πολιτιστικό φαινόμενο.

Έτσι λοιπόν, βλέπουμε ότι στη ρωσική λογιτεχνία του 19^{ου} αιώνα παρατιρείται το πέρασμα από συμβατικο-μεταφορική αναπαράσταση τρέλας στα έργα των ρομαντικών στο γιατρικά ακρηβή αναπαράσταση διαδικασίας τρέλας στα διηγήματα του Γκόγκολ *Ημερολόγιο ενός τρελού* και του Ντοστογιέφσκι *Σωσίας* με το δυνάμωμα κοινωνικής αιτιολογίας παραφροσύνης ηρώων. Οι αλλαγές των φιλοσοφικών και καλλιτεχνικών τονισμών στην κατανόηση του θέματος τρέλας αντικατοπρίστηκαν νομοτελειακά στην αναζήτηση των καινούριων μορφών αφήγησης και εμφάνισης εξιστόρησης τρέλας.

Βγάζοντας συμπέρασμα μπορούμε να πουμε ότι το φαινόμενο της τρέλας στην ελληνική και ρωσική πεζογραφία του 19^{ου} αιώνα αρκετά απασχολεί τους συγγραφείς της εποχής εκείνης. Όπως είδαμε, οι σημαντικότερες εκδηλώσεις του τρελού είναι η μόνωση του στον εαυτό του, οι παραιοθήσεις του και τα παραληρήματά του. Το περιβάλλον του συμμετέχει συναισθηματικά στην κατάσταση του και αντιδρά αναλόγως. Δεν παρουσιάζεται βελτίωση της ψυχικής και συναισθηματικής του κατάστασης και κάποιοι από τους τρελούς καταλήγουν στην αυτοκτονία. Αιτιακός καταλογισμός της τρέλας είναι στις περισσότερες περιπτώσεις ο έρωτας. Άλλα αίτια είναι ο θάνατος ενός πολύ κοντινού προσώπου και σε πολλές περιπτώσεις οι κοινωνικές συνθήκες, δηλαδή οι οικονομικές δυσκολίες, οι οικογενειακές συγκρούσεις, οι αποτυχίες στην καριέρα ή άλλες κρίσιμες καταστάσεις.

Για τον ιδρυτή της Ψυχανάλυσης του Σ. Φρόιντ η λογιτεχνία αποτελεί ένα ειδικό πεδίο εφαρμογών των βασικών στοιχείων και εννοιών της θεωρίας του και ειδικότερα των μηχανισμών της εξιδανίκευσης, της υπεραναπλήρωσης, της προβολής και της ταύτισης. Αποτελεί επίσης ένα πεδίο εμπνεύσεων και γόνιμων αναζητήσεων και ένα τεράστιο πεδίο

αποδείξων και εφαρμογών των θεωριών της Ψυχανάλυσης. Ο Φρόιντ θαύμαζε τους συγγραφείς και ποιητές, τους αποκαλούσε δασκάλους στη γνώση της ψυχής και θεωρούσε ότι διαθέτουν μια “διαισθητική” γνώση για τις ψυχικές διαδικασίες.⁶

Έτσι, βλέπουμε πως τα λογοτεχνικά κείμενα που μελετήσαμε επιβεβαιώνουν την άποψη του Φρόιντ περί ειδικών σχέσεων λογοτεχνίας και Ψυχανάλυσης. Συγκεκριμένα το διήγημα του Γ. Βιζυηνού *Αι συνέπειαι μιας παλαιάς ιστορίας*, το *Εις τρελός* του Μ. Μητσάκη, *Ημερολόγιο ενός τρελού* του Γκόγκολ και *Σωσίας* του Ντοστογιεφκι αποδεικνύουν την επιστημονική γνώση των συγγραφέων και ενδεχομένως τμήματα περιγραφών και αναλύσεων των συμπτωμάτων των ηρώων να αποτελούν μια ουσιαστική προψυχιατρική και προψυχαναλυτική αναπαράσταση της τρέλας.

---

⁶ Freud S., *Délires et rêves dans la Gradiva de Jensen*, Gallimard, Paris 1907.